

го-торговая корпорация «Дашков и К», 2008. – 216 с. – Библиогр.: с. 152-155 и в подстр. прим. – ISBN 978-591131-849-9.

9. Юданов Ю. Многообразие европейских предпринимательских моделей / Ю. Юданов // *Мировая экономика и международные отношения*. – 2003. – №12. – С. 26-34. – Библиогр.: с. 34.

10. Шевчук А.В. Социальная роль бизнеса в моделях корпоративного управления / А.В. Шевчук // *SPERO. Социальная политика: экс-*

пертиза, рекомендации, обзоры. – 2005. – №2. – С. 7-26. – Библиогр.: с. 26 и в подстр. прим.

11. Воробей В. Корпоративна соціальна відповідальність чи вигода? / Володимир Воробей // *Києво-Могилянська Бізнес Студія*. – 2005. – №10. – С. 19-29. – Бібліогр. у підрядк. прим.

Статья поступила в редакцию 15.08.2009

Ю.В. УЩАПОВСЬКИЙ, к.е.н., доцент,
Житомирський державний технологічний університет

СТРУКТУРА ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ІНСТИТУЦІЙНОГО АНАЛІЗУ

Методологія традиційного інституціоналізму була побудована на цілісності світосприйняття, що створило сприятливі передумови для впровадження системного підходу в інституційному аналізі. Системний підхід інституціоналізму часто протиставляється вузьким рамкам неокласичної методології, як така характерна риса інституційної парадигми, що вигідно відрізняє її від інших напрямків економічної науки. Проте дослідження представників неінституціоналізму скеровані не на модифікацію ядра неокласичної парадигми, а на вдосконалення її “захисного поясу”, що перетворює здобутки неінституціоналізму на своєрідний доважок неокласичної парадигми. Такі тенденції у розвитку сучасного інституціоналізму розширюють можливості неокласичної методології, але, на наш погляд, є кроком назад у системному підході інституційного аналізу. Наскільки ефективно і повно зможе запропонований підхід досліджувати інституційну структуру економіки? Чи варто вважати повернення до методологічного індивідуалізму здобутком неінституціоналізму? Спробуємо коротко, на скільки дозволяє обсяг статті, дослідити особливості використання системного підходу в сучасному інституціоналізмі.

За останні роки в Україні з теми методології інституційного аналізу було опубліковано ряд досліджень. Зокрема, з позицій системного підходу здійснюється спроба обґрунтувати новий науковий напрям – інституціональну архітектуру у колективній праці Інституту економіки і прогнозування НАН України: “Інституціональна архітектура і динаміка економічних перетворень” (2008) [1]. Керівник проєк-

ту А. Гриценко, розглядаючи архітектуру як “основний принцип побудови зв’язків і взаємообумовленості елементів цілого”, проводить паралелі між поняттями “архітектура” і “структура” [1, с.23]. Розкриваючи зміст інституціональної архітектури, автори розглядають суспільство як цілісну систему, що потребує відповідного системного аналізу. Проте аналіз здійснюється відповідно до теоретичних уподобань того чи іншого автора: з позицій традиційного або нового інституціоналізму. Особливості методології традиційного і нового інституціоналізму вони не розглядають як безпосередній предмет аналізу. Новаторською в галузі методології інституціоналізму є поява праці С. Степаненка “Інституціональний аналіз економічних систем” (2008), у якій в основу інституційного аналізу вперше покладено цивілізаційну парадигму економічної сфери суспільства. Робота прагне синтезувати методологічні підходи традиційного і нового інституціоналізму для ретроспективного аналізу економічних систем [2]. У цьому плані показовою також є праця В. Дементьєва “Економіка як система влади” (2003), у якій автор розширює межі неінституційної теорії трансакційних видатків аналізом економіки як системи (інституту) влади [2, с. 512-543; 3, с. 102-125]. Ілюстрацією вдалого і послідовного використання “дослідницької програми” неінституціоналізму є праці М. Белоусенка “Трансакції і технології: проблема об’єднання” (2005) та “Загальна теорія економічної організації” (2006) [3, с. 205-227; 4]. На специфіці фунда-

© © Ю. В. Ущатовський, 2009

ментальних витоків вітчизняної інституційної теорії наголошує В. Тарасович [1, с. 117-169]. Слід відзначити плідну дослідницьку роботу в галузі аналізу методології інституціоналізму російських колег: В. Вольчика, С. Кирдіної, Р. Нурєєва, В. Полтеровича І. Розмаїнського та ін. На наш погляд, неврахованими, і такими, що потребують поглибленого аналізу є проблеми формування аналітичного інструментарію сучасного інституціоналізму, його адекватності викликам сучасності.

Метою статті є з'ясування спільних рис і розбіжностей традиційного і “нового” інституціоналізму в контексті їхньої відповідності системному підходу до аналізу інституційної структури економіки.

Природничі науки розвиваються таким чином, що старі теорії, як правило, стають складовими елементами (окремим випадком) новоствореної парадигми, яка має тісний зв'язок реальним світом і легко піддається верифікації. Щодо еволюції економічної науки, то складовим елементом новоствореної парадигми стає певна теоретична конструкція (модель), зв'язок якої з реальними явищами і процесами потребує перманентного доведення.

Висновки економічної науки не витримують випробовування економічною практикою, вразливі щодо вихідних теоретичних моделей, не нагромаджуються, а навпаки – заперечуються наступними дослідженнями. Це дає підстави стверджувати, що “мейнстрім” економічної науки, яким є ортодоксальна неокласика, перебуває у кризовому стані. Неокласична теорія традиційно зорієнтована на вивчення кількісних параметрів економічної системи, не приділяє належної уваги взаємодії економічних об'єктів, суб'єктів та інститутів.

Незважаючи, що методологія економічної теорії за останні півстоліття суттєво вдосконалилась через широке залучення математичного апарату для економічних досліджень; узагальнення фундаментальної теорії рівноваги та поширення її на теорії міжнародної торгівлі, оподаткування і суспільних благ, монетарної економіки, виробничої фірми; спробу синтезувати мікро- і макроекономіку на основі теорій поведінки агентів та теорії загальної рівноваги, – надмірна спеціалізація економічних досліджень породжує зростаючий потік різнохідної, не здатної до інтегрованості інформації. Спеціалісти навіть суміжних галузей однієї науки часто по-різному тлумачать одні й ті самі терміни й категорії. На думку, С. Степаненка, “саме через вузькість методологічних

підходів сучасна неокласична економічна теорія втрачає домінуючі позиції, стає вразливою для критики” [2, с. 25].

Вивчення сучасної економіки можливе лише на базі системного підходу як світоглядного і орієнтаційного принципу пізнавальної і практичної діяльності та сформованих на його основі теорії і методології. Системне мислення в сучасній науці є певною реакцією на ускладнення викликів, що постали перед людством у ХХ ст. Системний підхід – можливо єдиний шлях для впорядкування в певну цілісність розгалужених наукових досліджень.

Зародження системного підходу відбувається паралельно із становленням “традиційного” інституціоналізму починається у першій третині ХХ ст. Провісником цього напрямку вважають російського вченого А. Богданова – творця тектології (загальної організаційної науки), який вважав, що закони організації систем єдині для всяких об'єктів, а різні явища поєднуються спільними структурними зв'язками і закономірностями [6, с. 309]. Кожну систему слід вивчати як з точки зору зв'язків між її частинами, так і з точки зору зв'язків між нею як цілісністю та середовищем. Творцем загальної теорії систем (ЗТС) (1937) є австрійський біолог Людвіг фон Берталанфі, у якій він прагнув вивести із загального визначення “системи”, як комплексу взаємодіючих компонентів, низку понять, що характеризують організовану цілісність: взаємодію, централізацію, конкуренцію тощо. Для ЗТС об'єктом дослідження є не стільки “фізична реальність” скільки “система”, тобто абстрактний формальний взаємозв'язок між основними ознаками і властивостями. Л. Берталанфі підкреслював міждисциплінарний характер системного підходу, який руйнує звичний розподіл сфери наукових досліджень.

Два загальних методи системного дослідження чітко окреслив У. Р. Ешбі (1945): емпірично-інтуїтивний та дедуктивний. Перший побудований на послідовному дослідженні великої кількості наявних систем (біологічних, фізіологічних тощо) та висновках, що узагальнюють їхні закономірності. Такий метод тісно пов'язаний із реальним життям, тому існує можливість верифікації його висновків прикладами, запозиченими із окремих галузей науки. Проте емпірично-інтуїтивному методу бракує наукової вивірності, або, як зазначає Л. Берталанфі “математичної чіткості і дедуктивної сили”. Натомість дедуктивний метод, який використовував сам У. Р. Ешбі, рухається

у дослідженні від сукупності систем в сторону їхнього поступового скорочення до раціональної межі [7].

З точки зору системного підходу всякий складний об'єкт є відносно самостійною системою, яка має власний склад елементів, структуру як форму зв'язків між ними; вирізняється функціями елементів та цілісності, єдністю внутрішнього й зовнішнього середовища; підпорядковується певним законами розвитку як цілісності так і її складових. Системний підхід заперечує пояснення властивостей цілісності виключно властивостями його частин, але запозичує у аналітичного підходу зацікавленість внутрішньою структурою об'єкту. На перший план висувається сукупність системних властивостей цілого, які як правило, не притаманні окремим складовим елементам системи. Такий підхід сконцентрований на взаємодії між елементами системи, що спричиняють виникнення системних властивостей.

Сучасний інституціоналізм широко використовує міждисциплінарний підхід, що обумовлено переходом від поглибленого вивчення окремих явищ і процесів до комплексного аналізу взаємодії між елементами системи в процесі її трансформаційних перетворень. Він характеризується залученням до сфери дослідження різнопланових аспектів життєдіяльності суспільної системи, поведінки людини та неринкових інститутів, що розширює традиційне розуміння предмету економічної теорії як максимізації задоволення потреб в умовах обмежених ресурсів.

Системний підхід інституційного аналізу є тим методологічним апаратом, що забезпечує перехід від лінійного рівня дослідження до нелінійного, від одновимірного – до багатомірного, від переважного дослідження явищ координації – до вивчення субординації та інших складних форм взаємодії. Такий підхід, на думку С. Степаненка, виключає абсолютизацію однієї з сторін суспільства та надання їй значення первинності відносно інших його складових, не обмежує розгляд зв'язків між ними лише встановленням причин і наслідків. Суспільство як ціле існує завдяки наявності у його складі різноякісних елементів, що становлять політичну, економічну, соціальну та культурну сфери суспільного життя [2, с. 19-20].

“Система” є основною категорією системного підходу, від її розуміння значною мірою залежать вирішення питання щодо його специфічних ознак. В античній філософії термін “система”(гр.– systema) характеризував ціліс-

ність і впорядкованість, його вперше використали давні греки приблизно у V ст. до н. е. Цікаво, що паралельно з'явився термін “синтагма”, який означав впорядкованість і цілісність штучних об'єктів – продуктів діяльності людини [8, с. 9-10]. Приділяли значну увагу системній організації наукового знання представники німецької класичної філософії: І. Ламберт (система повинна мати субординацію та координацію), І. Кант (запропонував методологію системного конструювання знань), Г. Гегель (виходив з єдності змісту та форми знання). На думку Г. Гегеля, система – це настільки зовнішня форма, наскільки внутрішня орієнтація на ціле [9, с. 153].

Найпростіше визначення системи, як “сукупності або множини пов'язаних між собою елементів”, наводить відомий дослідник системології Дж. ван Гіг [10, с. 17]. Розширюючи згадане визначення вчений підкреслює організаційний зв'язок між елементами системи, її мінливість в часі, а також можливість існування абстрактних, створених уявою людини, систем. Система може складатися із підсистем, що передбачає певну ієрархію взаємозв'язків між елементами системи. Отже, будемо розуміти під системою сукупність об'єктів та процесів, які називаються компонентами, що взаємопов'язані і взаємодіють між собою, і які складають цілісність, що має властивості, які не притаманні окремим її складовим.

В якості загальносистемних властивостей розглядаються: цілісність, ієрархічність, інтегративність. Цілісність – це загальносистемна властивість, яка полягає в тому, що зміна будь-якого компонента системи впливає на усі інші її компоненти і цілковито змінює систему; і навпаки, будь-яка зміна системи має вплив на всі компоненти системи [11, с. 173]; а також означає перетворення системних компонентів відповідно до її природи. Ієрархічність системи полягає в тому, що її можна розглядати як елемент системи вищого порядку [11, с. 4], а кожен її елемент, в свою чергу, є системою. Щодо інтегративності, то вона означає наявність у системи властивостей, що відсутні у її елементів, а також наявність у її елементів властивостей, що не притаманні системі.

Проте систему можна визначити не тільки описуючи її властивості, але й виокремлюючи її із середовища. Побудова системи через її виокремлення із середовища передбачає аналіз її структури. Для такої побудови важливими системотворчими факторами є функція і мета. Функція є основним фактором, що утво-

рує систему; сутність існування, призначення, необхідності системи. Функція встановлюється системі зовні і вказує, яку роль задана система виконує стосовно більш загальної системи, до якої вона належить разом з іншими системами, які виступають стосовно неї середовищем. Отже, функція описує роль системи у середовищі і є об'єктивно ним обумовленою; визначає структуру, функціонування і розвиток системи, а отже є головним фактором системотворення. Натомість ціль (мета), навпаки, втілює внутрішні потреби системи. Цілі і функції системи не слід ототожнювати або підпорядковувати одна одній, вони можуть лише узгоджуватися чи суперечити одна одній. Ціль також є системотворчим фактором, оскільки має значний вплив як на структуру, так і на поведінку системи при вирішальній ролі функції [12].

Зв'язки перетворюють систему із простого набору компонентів у єдине ціле і разом з компонентами визначають стан і структуру системи. Структура системи є сукупністю компонентів та внутрішніх зв'язків системи. Щоб зрозуміти структуру системи потрібно провести її декомпозицію – виокремити доступні для аналізу її підсистеми, та елементи, які у відповідності до завдань аналізу, не діляться на складові частини. Враховуючи властивості ієрархічності, систему можна подати через структуру її частин – від підсистем до елементів. Структура системи описує тільки відносно стійкі компоненти та зв'язки.

Слід розрізняти поняття “структура” та “система”. Під структурою розуміють сітку взаємозв'язаних елементів, якісна природа яких не враховується, і головна увага спрямована на їхні зв'язки. Система ж представляє об'єкт в цілому зі всіма характерними для неї внутрішніми та зовнішніми зв'язками і властивостями, акцентуючи при цьому увагу на якісній специфіці елементів, що забезпечують цілісність об'єкта. Враховуючи складність і велику кількість елементів системи, перевагу надають характеристичні її структури – частково впорядкованим за певними ознаками елементам та зв'язкам між ними [8, с.93-94].

Той факт, що об'єктом дослідження економічної науки є економічна система, як правило, не викликає заперечень, проте визначення поняття “економічна система” багато в чому залежить від теоретичних уподобань авторів, від їхньої належності до того чи іншого напрямку економічної науки. Наприклад, прихильники неокласичного напрямку визначають

економічну систему як сукупність економічних процесів, пов'язаних з розподілом обмежених ресурсів. У інших визначеннях найчастіше наголошується на зв'язках, структурі, процесах. Економічна система має охоплювати природні, матеріальні, людські ресурси; економічні відносини в сфері виробництва, розподілу, споживання як всередині господарських одиниць, так і між ними; господарський порядок, що передбачає наявність обов'язкових для господарського процесу правових норм та інституційних правил. Структура формальних і неформальних інституційних обмежень суттєво впливає на спосіб господарської поведінки та на взаємовідносини між господарськими суб'єктами, тобто на господарські процеси. Отже, з погляду інституційної теорії, економічна система має об'єднувати господарський порядок і господарські процеси [13, с.26-28].

До загальносистемних властивостей економіки належать вищезгадані цілісність, ієрархічність та інтегративність. Чому? Зміна структури, зв'язків та поведінки кожного економічного суб'єкту неминуче впливає на інші економічні суб'єкти та змінює систему в цілому, – у цьому простежується її цілісність. Підтверджує цілісність наявність зворотного зв'язку: трансформація національної економіки перетворює структуру, зв'язки та поведінку економічних суб'єктів. Оскільки національна економіка є складовим елементом (підсистемою) світової економіки, а кожен з її компонентів може розглядатися як своєрідна система, то можна вести мову про її ієрархічність. Інтегративність національної економіки проявляється в процесі кооперації її підсистем, коли вона набуває певних (наприклад, соціальних) властивостей, що є відсутніми у її компонентах.

Разом з тим, можна виокремити особливі властивості економіки як системи: 1) нечітка окресленість підсистем (один і той самий економічний суб'єкт може одночасно бути як елементом самоорганізаційної системи, так і елементом середовища); 2) самоорганізація національної економіки є результатом кооперації не тільки економічних суб'єктів між собою, але й результатом їхньої кооперації з інститутами та кооперації інститутів між собою; 3) тісне переплетення структури національної економіки із відносинами адміністративного підпорядкування; 4) динамізм і стохастичність [12].

Системність аналізу інституційної структури економіки залежить від розуміння тео-

ретичною парадигмою характеру технологій та інституційних обмежень.

Для неокласичної теорії, яка декларує свою прихильність до методологічного індивідуалізму, характерною є екзогенна заданість смаків і переваг індивіда, технологічні обмеження в економіці. Неокласична ортодоксія зосереджена на обміні і пов'язаних з ним процесах прийняття рішень, натомість ігнорує вплив часу і соціально-економічного середовища на формування індивідуальних потреб та технологічних змін. Щоб виправдати винесення за межі аналізу формування індивідуальних смаків і переваг, прихильники неокласиків наполягають на їхній відносній незмінності протягом тривалого проміжку часу. Згадана теорія тільки ринок вважає єдиним вартим уваги інститутом, а тому від дії інших інститутів у економічному аналізі можна абстрагуватися. “Отже, основна відмінність між неокласичною та інституційною теорією, – на думку російського дослідника А. Скоробагатова, – полягає в охопленні інститутів, що вивчаються: неокласична теорія обмежується вивченням єдиного інституту – ринку, тоді як інституційна економіка, крім ринку вивчає також інші інститути” [14, с. 11].

Сьогодні інституціоналізм не можна розглядати як єдину системну парадигму: він є певною сукупністю шкіл, що відрізняються одна від одної предметом і методологією дослідження. На думку російського аналітика В. Полтеровича, “принцип єдності теорії, здається, поступився місцем принципу співіснування конкуруючих концепцій” [5, с. 52]. Одні школи інституціоналізму (наприклад, прихильники

неоінституціоналізму) модифікують тільки “захисний пояс” ортодоксальної неокласики, інші – прагнуть модифікувати її “жорстке ядро” і запропонувати принципово нову економічну теорію.

Неоінституціоналісти вдосконалюють “захисний пояс” неокласичної парадигми, наприклад, через теорію трансакційних витрат, розширення кількості інститутів для дослідження, проте не змінюють основного – характеру екзогенної заданості інституційних обмежень. Можна погодитися, з Дж. Ходжсоном, що такий підхід не має нічого спільного із системним підходом. На противагу ортодоксальним неокласикам, він пропонує (див. рис. 1) розглядати технологію та індивідуальні смаки як частину економічної системи [15, с. 45].

Тільки інституційна парадигма, що побудована на еволюційному підході (“холізм”) та ендогенній заданості смаків і переваг індивіда, виробничих технологій, дозволяє провести якісний системний аналіз інституційної структури економіки. Дж. Ходжсон зауважує: “Важливим наслідком взятого на озброєння системного підходу є можливість зосередитися на процесах трансформації у часі як індивідуальних смаків, так і виробничих технологій. Коли привести одне й друге до системи, то їх еволюція і зміни є правомірними і достатньо важливими предметами дослідження” [15, с. 47]. Такий підхід, на його думку, не перешкоджає паралельному використанню підходу до економіки з боку рівноваги та іншим підходам неокласичної парадигми та неоінституціоналізму.

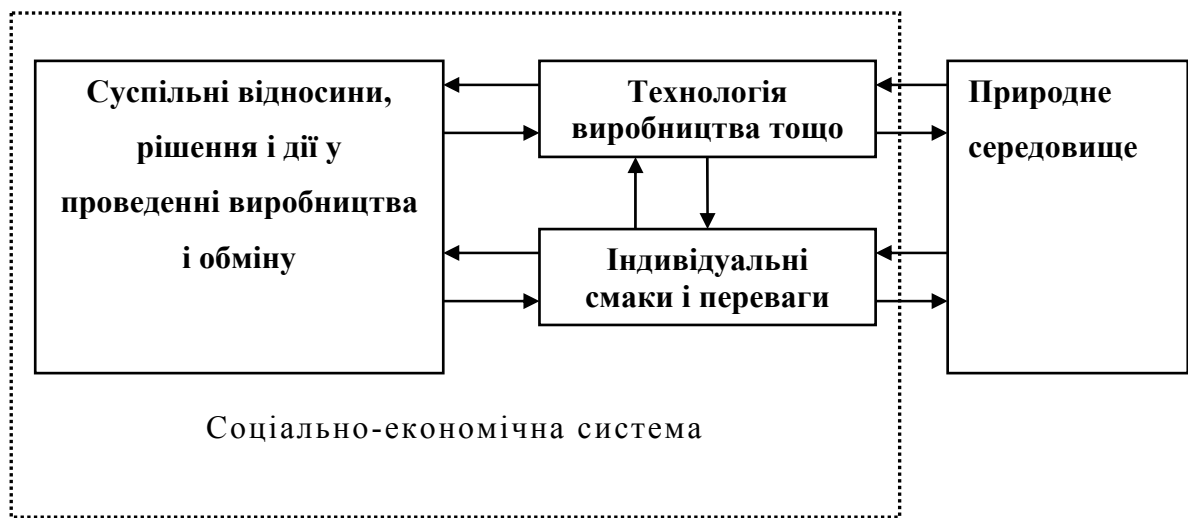

Рис. 1. Сфера дослідження інституційної економічної теорії

В межах системного інституційного аналізу для вивчення інституційної структури економіки доцільно використовувати, запропонований Т. Парсонсом, структурно-функціональний аналіз, з позицій якого суспільство є складною системою, окремі частини якої узгоджено функціонують для забезпечення єдності і стабільності [16, с. 42]. Структура у Т. Парсонса охоплює ті стійкі елементи побудови соціальної системи, що є відносно незалежні від незначних і короткотривалих коливань у зв'язках системи із зовнішнім середовищем. На його думку, слід впроваджувати, враховуючи мінливість таких зв'язків, систему динамічних процесів і механізмів, які б забезпечували стійкість структури до зовнішніх впливів.

Динамічний аспект повинен забезпечити функціональний аналіз, який має впорядкувати способи адаптації встановлених норм поведінки, які характеризують зазначену структуру, до властивостей зовнішніх систем. Тобто слід впорядкувати тенденції соціальної системи до самозбереження і її тенденції зберігати певні межі і стабільність стосовно середовища (гомеостатична рівновага).

Отже, інституційна структура економіки, під якою ми, погоджуючись з О. Уільямсоном, розуміємо основні політичні, соціальні і правові норми, що є базою для виробництва, обміну і споживання [17, с. 42] може бути системно вивчена в межах еволюційного інституційного аналізу, що побудований на ендогенному характері інституційних обмежень смаків і переваг індивіда та виробничих технологій; з використанням структурно-функціонального аналізу.

Література

1. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко. – Х.: Форт, 2008. – 928 с.
2. Степаненко С. В. Институциональный анализ экономических систем (проблеми методології): Монографія. – К.: КНЕУ, 2008. – 312 с.
3. Постсоветский институционализм: Монография / Под ред. Р. М. Нурева, В. В. Дементьева. – Донецк: Каштан, 2005. – 480 с.
4. Белоусенко М. В. Общая теория экономической организации: организационная эволюция индустриальной экономики. – Донецк: ДонНТУ, 2006. – 432 с.
5. Полтерович В. М. Кризис экономической теории // Экономическая наука современной России – 1998. – №1. – С. 46–66.
6. Богданов А. А. Тектология (Всеобщая организационная наука). В 2-х кн.: Кн. 2. / Редакт. Л. И. Абалкин (отв. ред.) и др. / Отд-ние экономики АН СССР. Ин-т экономики АН СССР. – М.: Экономика, 1989. – 351 с.
7. Bertalanffy, L., General System Theory—A Critical Review, «General Systems», vol. VII, 1962, p. 1—20. Перевод Н. С. Юлиной (<http://macroevolution.narod.ru/bertalanfi.htm>)
8. Старіш О. Г. Системологія.. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.
9. Кунцман П., Буркард Ф.-П., Відман Ф. Філософія: dtv-Atlas: Пер. з 10-го нім. вид. – К.: Знання-прес, 2002. – 270 с.
10. ван Гиг Дж., Прикладная общая теория систем: Пер с англ. – М.: Мир, 1981. – 336 с.
11. Садовский В. Н. Основания общей теории систем. – М., 1974.
12. Ерохина Е. А. Теория экономического развития: системносинергетический поход (<http://economics.com.ua/lib/detail.php?cat=1&rub=2&id=120>)
13. Ляйнпольд Х. Экономическая система // Анализ экономических систем: основные понятия теории хозяйственного порядка и политической экономии / Под общ. ред. А. Шюллера и Х. Г. Крюссельберга; пер с нем. – М.: ЗАО “Издательство Экономика”, 2006.
14. Скоробогатов А. С. Институциональная экономика. – СПб. ГУ-ВШЭ, 2006.
15. Ходжсон Джеффри. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / пер. с англ. – М.: Дело, 2003. – 464 с.
16. Масионис Дж. Социология. – 9-е изд. – СПб.: Питер, 2004 – С. 42.
17. Уильямсон О. Частная собственность и рынок капитала // ЭКО. 1993. №5.

Статья поступила в редакцию 22.06.2009